

KAFKASLAR, ANADOLU VE BALKANLARDA KAÇAK, EFE VE HAİDUK HİKÂYELERİNİN YAPISAL BİR İNCELEMESİ

Prof. Dr. Metin EKİCİ*

Kafkasya, Anadolu ve Balkanlarda yaygın olarak bilinen anlatmalar arasında “Kaçak”, “Efe” ve “Haiduk” anlatmaları oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu anlatmaların kahramanları gerçekten yaşamış kişilerdir ve genç yaşlarda, bir nedenle kanunlara karşı gelmiş, yerel veya merkezî yönetimlerle mücadele etmiş ve hayatlarının büyük bir kısmını “kanun dışı” veya “kaçak” olarak yaşamışlardır.

Tarihsel olarak bakıldığında, kaçak veya kanun dışı kişiler hakkındaki anlatmalar devletlerin kuruluş tarihlerine kadar geri götürülebilirken, coğrafi olarak bakıldığında da dünyanın hemen her bölgesinde, farklı dönemlerde yaşamış veya birbirinin çağdaşı olan kişilerle ilgili anlatmalar halinde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Eric J. Hobsbawm geniş bir araştırma yaptığı için, burada ayrıntıya girmeyi gereksiz buluyoruz.¹

Biz bu incelemede, özellikle Kafkasya, Anadolu ve Balkanlarda birbirlerine benzer olan Kaçak, Efe ve Haiduk anlatmalarının oluşmalarındaki tarihsel olguları, bu anlatmaların yapılarını ve anlatmaları yaratan geleneklerin anlatma yapıları üzerindeki etkilerini incelemek ve sonuçta bu anlatmaların birbiriyle benzer ve farklı yönlerini ortaya koyup, anlatı yapılarının bu anlatmaların farklı amaçlar için kullanılmasına izin verip, vermediklerini ve bu anlatmaların bölgedeki destan ve hikâye anlatmalarıyla olan ilişkisini açıklamaya çalışacağız.

İncelememiz sırasında anlatmaları ortaya çıkaran tarihsel olayları özetleyip, tarihsel olayların bu anlatmalara birebir anlamda yansıyor, yansımadığını değil, tarihteki genel gelişmelerin bu anlatmaların yaratılmasını nasıl sağladığını belirteceğiz. Bu bakımdan, bu inceleme tarihsel bir incelemeden ziyade, halk bilimi çerçevesinden yapılan bir inceleme olacaktır. İncelememiz üç ayrı bölgeden; Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlardan alınan örnekler üzerinde yapılacaktır.

Öncelikle incelemede konu edilen anlatmaların kahramanları için kullanılan terimleri ele almak yararlı olacaktır. Bu anlatma kahramanları için; Azerbaycan’da “Kaçak”;² Anadolu’da “Efe” ve “Zeybek”;³ Balkanlarda “Haiduk” terimleri kullanılmaktadır.⁴ Bu terimlerin yanında Azerbaycan’da ve genel olarak Türkiye’de ve Balkan ülkelerinde

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ E.J. Hobsbawm. Bandits. London: The Trinity press, 1969.

² Bu terim ve konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Rüstem Rüstemzade. El Gahramanları Halk Edebiyatında. Bakü: Gençlik Yayınları, 1984.

³ Bu terim ve konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Onur Akdoğan. Bir Başkaldırı Öyküsü: Zeybekler; Tarihi, Ezgileri, Dansları; 1,2 ,3. İzmir: güven Ofset, 2004.

⁴ Bu terim ve konuyla ilgili daha geniş bilin bk. Hobsbawm. age. Ss. 61-70.

kullanılan diğerk bazı terimleri belirtmekte yarar vardır. Bunlardan ilki “Eşkiya” veya “Şaki”, bir diğeri “Haydut” veya Balkanlarda kullanılan “Haiduk”tur. Ayrıca, bazı kişileri diğerklerinden ayırmak için kullanılan “İntikamcı” terimi de konuyla ilgili önemli bir terimdir. Bu tür anlatma kahramanlarına yönelik olarak kullanılan en aşağılayıcı terim ise “Hırsız” terimidir.

Kaçak, Efe ve Haidukların kurdukları veya kendilerine katılımla oluşan gruplara verilen adlar ise “Çete” veya “Komite”dir. Bu grupları kuran veya gruba katılan kişilere “Çeteci” veya “Komiteci”, Balkanlarda ise “Komitadjı” adı verilmektedir. Yukarıda belirtilen terimlerde adı geçen kişi veya grupların ortak özellikleri ise, belli bir yerde baskı görmeleri sonucunda suç işlemeleri, kanunlara karşı geldikleri için dağa çıkmaları, takip edilmeleri ve bu nedenle farklı yerlerde dolaşmaları, bir grup oluşturmaları, yerel ve merkezi güçlerle çatışmaları ve sonuçta ya affedilmeleri veya öldürölmeleridir.

Bu noktada kısaca “Kaçak”, “Efe” ve “Haiduk”ların ortaya çıkmasına neden olan tarihsel gelişmeleri özetlemek yararlı olacaktır. Öncelikle Azerbaycan’da “Kaçakların” ortaya çıkmasının nedenlerini belirtelim. Rusya, 1801 yılında himaye etmek bahanesiyle, Doğu Gürcistan’la birleşmiş ve bu tarihten sonra hızla Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlamıştır. 1828 yılında İran ve Rusya arasında imzalanan “Türkmençay Antlaşması” sonucunda Azerbaycan topraklarının bir kısmı Rus Çarlığı, bir kısmı ise İran sınırları içinde kalmıştır. Rus Çarlığı böylece hem Osmanlı İmparatorluğu topraklarına, hem de İran topraklarına komşu olmuştur.

Bu işgalin ardından Rus Çarlığı, Rus askerleri dışında, bazı Rus köylülerini de bölgeye yerleştirmeye başlamış ve bundan daha ağır bir uygulama olarak bölgeyi işgalin bedelini de Azerbaycan halkına ödetmek için ağır vergiler koymuştur. Azerbaycan Türklerinin Çarlık Rusya rejiminin yaptığı uygulamalara karşı tepkisi bütün Kafkasya’yı kapsayan bazı olayların meydana gelmesine ve direniş gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuşsa da, çeşitli yerlerdeki bireysel patlamaların en geniş olanı 1890’lı yıllarda meydana gelen “Kaçak Hareketi” olarak adlandırılmıştır. Ancak bu hareketin temsilcilerinin bir kısmı yakalanıp, öldürölmüş; bir kısmı ise 1905 yılında yaşanan ihtilaller sonucunda affedilmiş, bir kısmı ise ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda yaşadıkları köylere geri dönebilme fırsatı bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu’daki topraklarında yaşamış olan “Efeler” ve “Zeybekler”in ortaya çıkışları da benzer nedenlere dayanmaktadır. Efe ve zeybeklerin Anadolu’da ortaya çıkış nedenleri 17. yüzyılın sonlarına doğru kendini göstermeye başlamakla birlikte, yaşanan olumsuzluklar 19.yüzyılda yoğunlaşmıştır. 19. yüzyıl; Osmanlı İmparatorluğu’nda yeniliklerin gerçekleştirilmeye başlandığı yüzyıldır. 19. yüzyılın ikinci

yarısı, Avrupa ülkelerinde meydana gelen teknolojik yenilikleri takip etmeye yönelik bazı değişimlerin benimsendiği, askerî, eğitim ve siyasî alanlarda olduğu kadar, ekonomik alanda da yenilik yapılmasının benimsendiği bir dönemdir. Ancak, yaşanan savaşlar sonucunda merkezî yönetimin koyduğu ağır vergiler, özellikle kırsal kesimde yaşayanlar üzerinde her geçen gün artan bir ekonomik baskı oluşturmuş ve özellikle 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarında ve ikinci yarısından itibaren ekonomik durumdaki ağırlaşma İstanbul'a kadar uzanan çeşitli isyan ve başkaldırıların yaşanmasına neden olmuştur.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki topraklarında ise farklı etnik ve dinsel gruplar üzerinde Avrupa ülkeleri ve Çarlık Rusya'nın uyguladığı siyasî faaliyetler, çeşitli isyan hareketlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Özellikle Balkanlarda ortaya çıkan "Çete" ve "Komiteler" dışarıdan yapılan isyan ve kalkışma telkin ve teşviklerinin sonucunda ciddi bir boyuta ulaşmıştır.

Bu noktadan itibaren kaçak, efe ve haiduk anlatmalarının yapı özelliklerini incelemek uygun olacaktır. Kaçaklar, Efeler ve Haiduklar hakkında oldukça zengin anlatmalar, hikâyeler ve türküler oluşmuştur. Bu anlatma ve türküler bazen bir hikâye boyutunda, bazen türkölü hikâye boyutunda, bazen de bir türkü boyutunda olmakla birlikte, bunları destekleyen diğer bilgilerle birlikte, bu anlatmaların tipik bir yapısal ortaklık arz ettikleri görülmektedir. Kaçak, Efe ve Haiduk anlatmaları yapısal olarak dört ana başlık altında toplanabilir. Bu başlıklar da kendi içlerinde daha alt başlıklar halinde ele alınabilir.

1. Kahramanın, Ailesinin, Yaşadığı Yerin ve Dönemin Tanıtılması:

Kaçak, efe ve haiduk anlatmalarında ilk sırada kahramanın kendisinin, ailesinin, yaşadığı mekanın ve zamanın tanıtımına yer verilmektedir. Bir tür genel giriş şeklindeki bu kısım, bu üç gruptaki anlatmalarda ortaktır. Anlatı türündeki edebi eserlerde anlatıcı-dinleyici arasında ilişki kurmayı sağlayan bu kısım, bir anlatıya edebi olma özelliği kazandıran yapısal bir kısım olarak da kabul edilebilir.

Kaçak, efe ve haiduk anlatmalarında tipik olarak kahramanlarımız fakir köylü, ama cesur, gözüpek ve korkusuz biri ve kendi işinde çalışan veya bir zenginin, toprak sahibinin, bir ağa veya yöneticinin yanında çalışan dürüst, namuslu bir genç erkek, bir delikanlı olarak tanıtılır. Kahraman küçük bir köy veya kasabada, yani kırsal bir bölgede yaşamaktadır. Kahramanın yaşadığı dönem Çarlık, Sultanlık veya Padişahlık dönemidir. Kahramanın ailesinden genellikle baba ve varsa kardeşler tanıtılmakta, bazı anlatmalarda ise anneye de yer verilmektedir. Örneğin Azerbaycan bölgesinden ünlü Kaçak Kerem, Gazah bölgesinin Gırag

⁵ Bk. Akdoğan. age. ss.82-293.

Kesemen köyünde, Anadolu sahasından Atçalı Kel Mehmet Efe, Aydın ilinin Atça kasabasında, Balkanlardan Hırvat Andrijica Şimiç Grude bölgesindeki bir köyde doğmuştur. Her üç kahraman da 19. yüzyılda yaşamıştır.

Burada dikkat çeken hususlar; kahramanların fakir ve dürüst, cesur ve korkusuz kişiler olarak gösterilmeleri, geçimlerini temin etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmalarıdır. Bu yapı onların ileride işleyecekleri suça haklılık sağlayacak bir zemin oluşturmaya yöneliktir. İkinci husus ise kahramanların soylu ve zengin, yönetici sınıftan kişiler olmamaları ve de şehirlerde yaşayan ve kentli tipler olmayışlarıdır.

Burada vurgulanan birinci nokta kahramanın zengin ve yönetici sınıfa mensup olmaması ile hazırlanmakta ve sınıf çatışmasını rahatlıkla ortaya koyabilmeye yöneliktir. İkinci nokta ise, kırsal kesimde haksızlığın daha yoğun olduğu, kanunların uygulanmasında geç kalındığı, kanunlar yerine zenginlik ve sosyal statü gibi unsurların adalet aramada ve adaleti tesis etmede geçerli olduğunun vurgulanmasıdır. İşte bu nedenlerle, anlatı kahramanlarının haksızlığa uğradığını belirtmek veya haksız bir uygulamaya yönelik bir olayı oluşturmak kırsal kesim söz konusu olduğunda daha kolaydır.

Ayrıca, yaşanan tarihsel olayların bu türden bir tercihe zemin hazırladığı, anlatılarda konu edilen olayların önemli bir kısmının tarihsel bir zemini olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bu tarihsel gerçeği, sosyal gerçeklik ve anlatı gerçekliği ile tamamlayan son unsur ise seçilen zamandır. Anlatılarda ortak olarak verilen dönem Çarlık, Sultanlık veya Padişahlık dönemi olarak tanıtılınca, bu yönetim sistemlerinin özellikle bozulma ve yıkılma dönemlerinin hem tarihsel hem de sosyal gerçeklik olarak her türlü haksızlığa zemin hazırlayan bir özellikte olduğu daha anlatıların başında kabul edilmektedir.

2. Kahramanın Suç İşlemesi, Sığınak Kurması ve Grup Oluşturması:

Gerek kaçak anlatımlarında ve gerekse efe ve haiduk anlatımlarında ortak yapılardan oluşan bu ikinci kısmı kendi içinde üç başlık halinde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır ve bu başlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1. Kahramanın Suç İşlemesi ve Yaşadığı Yerden Kaçması:

Anlatımlar bu noktada da birleşmektedir. Anlatma kahramanlarının yanında çalıştığı ağanın veya zengin kişinin yaptığı haksız bir uygulamaya maruz kalması veya vergi toplamak için gelen vergi memurlarının, kahraman ve ailesinin sahip olduğu az miktarda mahsulü veya değerli bir hayvanı vergi tahsilatı için almak istemeleri sonucunda veyahut da kahramanın sevdiği kızı almak isteyen bir zengin veya yerel yönetici çıkması durumunda kahramanımız bu kişilere karşı koyar ve bunun sonucunda dayak yer. Bütün bu nedenlerin sonucunda kendisine, ailesine ve sevdiği kıza baskı yapan, eziyet eden yerel yöneticiyi, zengin kişiyi

veya askerî görevliyi veyahut da vergi memurunu yaralar, öldürür. Suçlu konumuna düşen kahraman, çaresiz bir şekilde yaşadığı köyden, ailesinin yaşadığı yerden kaçar.

2.2. Kahramanın Sığınak Kurması:

Suç işleyip, kanun dışı bir kişi konumuna düşen kahraman yaşadığı köy veya kasabadan ayrılınca, genellikle ulaşılması zor ve yakalanmasına izin vermeyen doğal yapıya sahip bir yere yerleşmeyi tercih eder. Kahramanın yerleştiği bu yer, suçlu olmadan önce yaşadığı bölgeye yakın dağlardan veya ormanlardan biridir. Örneğin Kaçak Kerem, yaşadığı yere yakın Ceyrançöl Dağları ve Garayazı Ormanlarına, Kel Mehmet Efe Bozdağlara, Andrijica Şimiç ise Osmanlı İmparatorluğu sınırları ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırlarında bulunan ormanlık bölgeye yerleşir.

2.3. Kahramanın Bir Grup Oluşturması:

Suçlu konumuna düşen kahraman eğer varsa, kendinden önce suça karışmış ve kanun dışı olarak dağlarda veya ormanlarda yaşayan bir gruba katılır ve bu grup içinde mücadele eder. Eğer katılacak bir grup yoksa, ki genellikle anlatma kahramanı olmak için suçlu kişi kendi başına olmak zorundadır, dağlarda veya ormanlarda kurduğu sığınakta bir süre yalnız başına yaşar ve zaman zaman çevredeki çobanlar ve köylülerden yardım alır. Bir süre sonra, kendi başına gelen kötülöklere benzer olumsuzlukları yaşayan kişilerin kendisine katılımıyla bir grup kurar. Bu tür gruplar genel olarak Azerbaycan'da "Kaçak Grubu", Anadolu ve Balkanlarda ise "Çete" olarak adlandırılır. Kaçak Kerem dağlarda ve ormanlık alanda yaşarken kendisi gibi suçlu konuma düşen pek çok kişinin ona katılmasıyla bir çete oluşturur. Atçalı Mehmet Efe, Aydın ilini ele geçirmeye kalkıştığında çevre köy ve kasabalardan kendisine katılan pek çok kişi vardır. Andrijica Şimiç'e tanınmış haiduk Tomislavgradlı Mijat Tomiç ve yanındakiler katılır.

3. Kahramanın Çatışma ve Mücadeleleri:

Anlatmaların bu kısmında kahramanın bir kişi ile mücadelesi değil, farklı kişilerle, farklı yer ve zamanlarda mücadele ettiği görülür. Buradaki mücadeleleri de gruplar halinde değerlendirmek veya tipik olanları sınıflandırmak mümkündür.

Kahramanın mücadelesinin ilk grubunu kendisini takip eden asker ve sivillerle yaptığı çatışmalara dayanan mücadele oluşturur. İkinci grupta ise, Kahramanın yakalanması ve bir süre hapiste kalması ve bazen kendi çabası bazen de yardımcıları vasıtasıyla hapsedildiği yerden kurtulmasıyla ilgili mücadeleler yer alır. Üçüncü grupta kahramana veya kahramanın sevdiği kişilere ihanet eden kişilere karşı verilen mücadeleler yer almaktadır. Dördüncü grupta, kahramanın bir yerden başka bir yere kaçarken karşılaştığı zengin, tüccar ve toprak sahibi kişilerin haksızlığına şahit olması ve bunlara karşı verdiği mücadele yer almaktadır.

Beşinci gruptaki mücadele tipi ise, kahramanın kendisi gibi kanun dışı olan, ancak kanun dışılığı özellikle kırsal kesimde yaşayanlar tarafından desteklenmeyen başka “çete” veya kanun dışı gruplara karşı verilen mücadeledir.

Örneğin Kaçak Kerem kendisini yakalamak isteyenlerle, bölgedeki yerel polis güçleriyle daha sonra bölgeye gönderilen Rus askeri gruplarıyla, babasını öldüren İsrail Ağa ile, kendi adını kullanan hırsızlarla, Tiflis Prensi ile, Osmanlı sınır askerleriyle, İran Şahı’nın askerleriyle çatışmaya girer. Atçalı Kel Mehmet ise Osmanlı yerel yöneticileriyle, yerel güvenlik güçleriyle çatışmaya girer. Şimiç ise hem Osmanlı vergi memurları ve Osmanlı askerleri, hem de Avusturya-Macaristan sınır güvenlik kuvvetleriyle çatışmaya girer. Her üç anlatı tipindeki kahramanların yakalanması ve hapsedilmeleri için emir çıkartılır.

Kaçak, efe ve haiduk anlatmalarının en renkli ve en çok çeşitlilik gösteren kısmı bu çatışma ve mücadelelerin anlatıldığı kısımdır. Yapısal olarak bakıldığında, anlatmaların bu kısmında aktarılan çatışma veya mücadelelerin belli bir sıra içinde ve belli sayıda olması söz konusu değildir. Örneğin kaçak anlatmalarından bir kısmı daha az sayıda çatışma ve mücadele ihtiva ederken, bir kısmında ise bu çatışmaların sayısı oldukça fazladır. Bu azlık veya çokluk bazen kahramanların gerçek hayatlarına göre düzenlenmiş gibi görünse de, genellikle anlatılarda bunların abartıldığı görülmektedir.

Anlatılar şekil bakımından değerlendirildiğinde de bu kısımda anlatının yaratıldığı geleneğin etkin olduğu görülür. Kaçak anlatmalarında şiirsel yapıların en yoğun olarak bu kısımda kullanıldığı, efe anlatmalarında türkölü kısımların daha çok bu mücadele kısmında kullanıldığı görülmektedir.

Buradaki mücadelelerin sayıları kadar şekli de önemli hale gelmekte, şekil bakımından değerlendirildiğinde kahramanlarımız mutlaka kendilerini kurtarmak zorunda kaldıkları için çatışmaya girmekte, haksızlıklara engel olmak veya ihanet edenleri cezalandırmak için çatışmaya girmektedirler. Bunların hepsi de kahramanları adeta destan kahramanlarına yakınlaştırırken, anlatmaları da âşık hikayesi veya merkezdeki olayların iki âşık arasındaki aşkı konu ettiği anlatmalardan uzaklaştırmaktadır. Ancak, bu anlatmaların birer destan olmadığını da belirtmek gerekir. Çünkü bu anlatmaları hala hikaye tipine yakınlaştıran özellik, kahramanların elde ettiği başarı veya başarısızlığın bireysel olmasıdır.

Bu mücadelelerin anlatımında tarihi gerçeklik edebi eser yaratmanın sağladığı bir sis perdesi ile örtülmekte, gerçekte yaşanmış bile olsa, anlatılan her mücadele edebi eserin içine taşınırken her şeyden önce taraflı bir anlatımla yapılmakta ve kurmaca yapı sayesinde edebi yapının içine taşınmaktadır. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, her üç anlatma grubunda da kahramanların mücadeleleri haklı nedenlere dayandırılmakta, bu haklı nedenler edebi

anlatıların şekil özellikleri vasıtasıyla romantize edilerek, kahramanın ve birlikte hareket ettiği çete üyelerince yapılan her türlü saldırı ve işlenen her cinayete dinleyicinin bir tür sempati duyması sağlanmaktadır. Edebiyat araçları bir taraftan tarihi gerçeklikleri bir tül gibi kaplayıp, işlenen suçlara haklılık ve sempati duymayı sağlarken, bir taraftan da bu anlatmaların hafızalarda kalıcı olmasını sağlamaktadır. Burada edebi araçların kim tarafından, hangi bakış açısıyla ve hangi amaca yönelik olarak kullanıldığı son derece önemli hale gelmekte, bir kesim tarafından suçlu, kaçak, kanun dışı olarak görülen kişiler, birlerinin kahramanı veya kurtarıcısı olarak benimsenebilmektedir.

4. Kahramanın Öldürülmesi veya Affedilerek Yaşadığı Yere Geri Dönmesi:

Kaçak, efe ve haiduk anlatmalarının sonuç kısmı şeklinde düzenlenen bu kısımda anlatılan olaylar dramatize edilerek aktarılmaktadır. Kahramanın ölümüyle sonuçlanan anlatılarda genellikle bir pusu, grup içinden birilerinin bir ihaneti veya kendisine güvenilen bir yöneticinin verdiği sözden dönmesi vb. gibi nedenlere bağlı olarak kahraman silahsız veya yalnız bırakılmak suretiyle, bazı durumlarda ise bir çatışma sonucunda öldürülür. Örneğin Atçalı Kel Mehmet Efe 1830 yılında İstanbul'dan gönderilen ordu ile girdiği çatışmada öldürülmüştür. Ancak, çoğu kez kahramanın cesedi teşhis edilemez veya efelik geleneğinde anlatıldığı üzere, vurulup ölen kahramanın başı kesilmek suretiyle cesedinin tanınması imkansız hale getirilir. Bu şekilde kahramanın ölümüyle biten anlatmalar çok fazla değildir.

İkinci durum ise, kahramanın mücadelesinin devam ettiği dönem içinde devletlerarası savaşlar veya Birinci Dünya Savaşı yaşanmaya başlar ve anlatı kahramanı bu savaşa katılır. Savaşta gösterdiği yararlıklar nedeniyle affedilir ve kendi yaşadığı bölgeye yeniden dönmesine izin verilir. Haiduk Andrijica Şimiç Avusturya-Macaristan İmparatorluğu güçleri tarafından yakalanır ve 33 yıl hapiste kalır. Asker olan üvey oğlunun yardımıyla affedilir ve hapisten çıkıp, doğduğu topraklar olan Dalmaçya'ya geri döner. Bu bölgeyi dolaşıp yaşadıklarını kendisi anlatır.

Azerbaycan bölgesindeki kaçaklar için böyle bir durum söz konusu değildir. Kaçak anlatmalarının çoğunda kahramanların mücadelesi devam ederken “Bolşevik İhtilali” gerçekleşir ve Çarlık sona erer. Başlayan yeni dönem ve oluşan yeni yönetim haksız yere kanun dışı düşmüş bu kişileri affeder ve onların kendi köylerine dönmelerine izin verir. Ünlü kaçak Hacı Tağı Bolşevik İhtilali sonrasında yönetici olur. Kaçak Kerem ise İran Şahı'na sığınır ve şahın hazinesini hırsızlardan geri aldığı için general rütbesine kadar yükselir ve İran'da bir yönetici olarak yaşamaya devam eder.

Efeler ve haiduklardan bazılarının Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan işgallere karşı oluşturulan direniş güçlerine katılıp ulusal kurtuluş savaşları içinde yer alanları vardır.

İşte bu son mücadele nedeniyle ve de yaşanan savaşlardan sonra değişen yönetim sistemleri ve oluşan yeni ulus devletlerin kendilerini inşa süreçlerinde gereksinim duydukları ulusal kahramanlık anlatmaları nedeniyle, eski sisteme göre birer suçlu sayılan anlatı kahramanları, yeni yönetimler tarafından birer ulusal kahraman kabul edilmişlerdir. Örneğin, Atçalı Kel Mehmet'in Atça kasabasında bir heykeli vardır. Yine ünlü efe Yörük Ali Efe Türk Kurtuluş savaşına katıldığı ve gösterdiği yararlıklar nedeniyle Türkiye'de çok sevilmekte ve başta Aydın olmak üzere Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde heykeli bulunmaktadır. Andrijica Şimiç'in da Runoviçi'deki mezarı anıt mezar haline dönüştürülmüş olup, Runoviçi'de ünlü heykeltıraş Ante Striniç tarafından yapılan bir heykeli bulunmaktadır.

Sonuç:

Halk anlatmalarının özel bir tipini oluşturan kaçak, efe ve haiduk anlatmaları Kafkasya, Anadolu ve Balkanlarda yaşanan belli bir tarihsel döneme ait, tarihi kişilikler hakkında yaratılmış anlatmalardır. Bu anlatmalar imparatorlukların yaşanan savaşlar nedeniyle siyasal, ekonomik ve sosyal olarak zayıfladıkları bir dönemde, merkezi otoritenin güç kaybı ve yönetim zaaflarıyla birleşen şartlar altında yapılan haksızlıklara dayanma gücü kalmayan kişilerin bir tür isyanı ve kendi haklarını arama mücadelesini aktarmaktadır. Ancak bu hak arama mensubu oldukları yönetim sistemleri içinde onları “kanun dışı” konumuna getirirken, onların haklı bir mücadele verdikleri ise mevcut yönetim sistemlerinin değişmesinden sonra kabul gören bir düşünce olmuştur. Bu anlamda kaçak, efe ve haiduklar hainlikle, kahramanlık arasındaki bir çizginin her an diğer tarafında görülebilecek konumdadır. Bu çizgiyi belirgin hale getiren ise onlar hakkında günümüzde halk arasında mevcut olan anlatmalardır. Mevcut anlatmalara göre onlar yaşadığımız sistemin oluşmasına katkıda bulunmuş kişilerdir.

Kaçak, efe ve haiduk anlatmalarının oluşması ve gelişmesi ve kendileri hakkında birer anlatma oluşturulması bir taraftan yaşanan tarihsel olaylar ve değişen yönetim sistemlerinin tercihleri sonucunda gerçekleşirken, diğer taraftan da bu anlatmaların sevilmesi ve benimsenmesinde geleneksel edebiyat araçlarının yapısal kullanımının etkin olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlatmalarda benzer şekilde kullanılan edebi yapı araçları, anlatma kahramanlarının birer hain ve kanun dışı kişiler olarak yaratılmasına yönelik değil, mücadelelerine haklı gerekçeler sunacak bir tarzda ve bu anlatmalarda konu edilen kişilere sempati duyulması ve onların birer “halk kahramanı” veya “ulusal, milli kahraman” olarak görülmelerini sağlayacak biçimde kurgulanmıştır. Anlatmalardaki kahramanlar, sahip oldukları başarılarını, verdikleri mücadele kadar, edebi araçların gücüne de bağlıdır.

KAYNAKLAR:

- Akdođu, Onur. Bir Başkaldırı Öyküsü: Zeybekler; Tarihi, Ezgileri, Dansları;1-2-3. İzmir: Güven Ofset, 2004.
- Hobsbawm, Eric J. Bandits. London: The Trinity Pres, 1969.
- Petroviç, Aleksandar. The Role of Banditry In the Creation of National States In the Central Balkans During the 19th Century. A Case Study: Serbia. Simon Fraser University, 2003; (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Rüstemzade, Rüstem. El Gahramanları Halk Edebiyatında. Bakü: Gençlik Yayınları, 1984.